

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

RAZMIŠLJANJA O SODOBNIH PROBLEMIH SOCIALIZMA

XXI. kongres Komunistične partije Sovjetske zveze je kaj malo prispeval k reševanju problemov sodobnega socializma. XX. kongres je bil odprl nove perspektive socialističnemu razvoju Sovjetske zveze. Po kratki dobi »kolektivnega vodstva«, »različnih poti v socializem«, preorientaciji od zamenjarjanja potrošnje na pospešeni razvoj poljedelstva in lahke industrije, »decentralizacije upravljanja nacionalnega gospodarstva« itd. je XXI. kongres znova vzpostavil monopolizem v ideološkem razvoju in novi dogmatizem na teoretičnem področju. Malo je bilo govornikov, ki ne bi za Suslovom ponavljali, da pomeni referat Hruščeva »osvetljevanje in razvijanje« osnovnih principov marksizma-leninizma.

Toda, če XXI. kongres ni bistveno prispeval k reševanju aktualnih problemov socializma, je pa z nekaterimi stališči, ki so bila na kongresu zastopana, prisilil socialistične sile v svetu, da opredelijo svoj odnos do njih.

Ekonomski razvoj in razvoj socializma in komunizma

V moderni zgodovini so s kapitalizmom revolucionarno obračunali predvsem narodi v gospodarsko nerazvitih deželah. Praksa socialistične graditve zato postavlja niz problemov odnosa med gospodarskim razvojem in razvojem socialističnih družbenih in proizvodjalnih odnosov.

Socializem predstavlja sistem proizvodjalnih odnosov, ki temelji na družbeni lastnini nad proizvodjalnimi sredstvi, ki v njem uprava nad proizvodjalnim procesom prehaja znova v roke neposrednih proizvodjalcev, ki v njem osnovni princip delitve dohodka po delu zamenjuje kapitalistični princip delitve po vložnem kapitalu in ki prehaja v njem oblast iz rok buržoazije v roke delavskega razreda. Posamezni elementi socialističnih družbenih odnosov so nedvomno medsebojno najtesneje povezani: splošno družbeno lastnino si težko zamislimo brez oblasti delavskega razreda, delitev po delu si težko zamislimo brez delavskega samoupravljanja, predvsem si pa ostvaritev teh osnovnih načel socializma težko zamislimo na nizki stopnji razvoja proizvodjalnih sil.

Pred zavednimi socialisti v svetu se zato ne odpira zgolj vprašanje, ali je mogoče preskočiti kapitalistično fazo razvoja ali ne, ki ga zastavlja Hruščev, pa tudi ne zgolj vprašanje, ali je mogoče preskočiti socialistično fazo razvoja ali ne, ki ga zastavlja Mao, ampak predvsem vprašanje, kakšno je razmerje med stopnjo razvoja proizvodjalnih sil in razvojem proizvodjalnih odnosov. Z drugimi besedami, osnovna zakonitost marksistične sociologije se postavlja prav tako pred graditelje socialistične družbene formacije, kot se je postavila pred vsa dosedanja zgodovinska razdobja.

To pa pomeni, da je za zgraditev socialističnih proizvodjalnih odnosov potrebna določena materialna podlaga, se pravi določena stopnja razvoja proizvodjalnih sil oziroma produktivnosti dela. Gospodarsko zaostala družba, ki

v revolucionarnem zagonu ruši temelje kapitalističnih proizvodjalnih in družbenih odnosov, je zato postavljena predvsem pred nalogo, kako čim hitreje razviti proizvodjalne sile, oziroma kako pospešiti gospodarski razvoj.

Hkrati s tem se seveda odpira vprašanje o zvezi, oziroma o razmerju med pospešenim gospodarskim razvojem in novim sistemom proizvodjalnih odnošajev. Revolucionarna zmaga nad kapitalizmom omogoča celo gospodarsko nerazviti družbi vzpostavljanje principa priznanega družbenega karakterja proizvodnje preko sistema planirane proizvodnje. Z vsmerjevanjem, vsklajevanjem in racionalizacijo proizvodjalnega procesa dosega taka revolucionarna družba vsekakor večje proizvodjalne rezultate od stihijne kapitalistične družbe. To pa seveda ne pomeni, da je sam pospešeni gospodarski razvoj bodisi cilj socialističnih proizvodjalnih odnosov ali pa dokaz zanje. Sodobna zgodovina nudi dovolj primerov planiranega gospodarskega razvoja in pospešenega tempa razvoja ob zadrževanju kapitalističnih proizvodjalnih odnosov (zlasti v Latinski Ameriki).

Socialistični proizvodjalni odnosi se lahko razvijejo v polni meri šele na visoki stopnji razvoja proizvodjalnih sil, produktivnosti dela in produkcije. Pospeševanje gospodarskega razvoja je zato *sredstvo in predpogoj* ne pa *kriterij in cilj* socializma. Z vnašanjem socialističnih elementov v sistem gospodarskega razvoja dosega revolucionarna (nezavedno tudi nerevolucionarna) družba pospešen gospodarski razvoj. Socialistična organizacija omogoča družbi, da hitreje dosega materialne predpogoje socialistične družbene ureditve. Toda socialistična organizacija proizvodnje sama po sebi še ne pomeni, da so cilji socialistične družbe že dokončno doseženi, saj se ti cilji ne nanašajo samo na proizvodnjo, ampak prav tako na delitev dohodka kot tudi na odnose med samimi proizvodjalci. Socialistični elementi v proizvodnji morajo pripeljati do dovolj visoke stopnje razvoja proizvodjalnih sil — materialne baze — da bi omogočili polni razvoj socialistične družbe.

Socialistični elementi v proizvodnji omogočajo skokovit in pospešen gospodarski razvoj. Toda vse dotlej, dokler ta razvoj ne pripelje do materialnega izobilja, ki omogoča delitev dohoka po delu in neposredno upravljanje proizvodnje od strani samih proizvodjalcev, še ne moremo govoriti o dokončni ureditvi sistema socialističnih proizvodjalnih odnošajev.

»Dohiteti in prehiteti« in prehod iz socializma v komunizem

Geslo, »dohiteti in prehiteti« kapitalistične dežele ne samo v celotni proizvodnji, ampak tudi v proizvodnji na glavo prebivalca, ni bilo na XXI. kongresu postavljeno prvič v zgodovini KP Sovjetske zveze. Skoraj točno pred dvajsetimi leti (14. marca 1959) je postavil Molotov v referatu o tretjem petletnem načrtu zahtevo, »dohiteti in prehiteti tudi v gospodarskem pogledu najrazvitejše kapitalistične dežele Evrope in ZDA«, pri čemer je prav tako kot Hruščev na XXI. kongresu trdil, da to pomeni »postopni prehod iz socializma v komunizem«.

Marx je pred sto leti pokazal, da potrošne zahteve prebivalstva ne določajo strukture kapitalistične proizvodnje, ampak nasprotno, da zakoni razvoja kapitalistične proizvodnje določajo tudi strukturo kapitalistične po-

trošnje. Gospodarska slika današnjih kapitalističnih dežel popolnoma potrjuje to trditev: potrošnik »potrebuje« nov avto vsako drugo leto ne zato, ker bi starega iztrošil, ampak zato, ker je kapitalistična industrija v težnji za čedalje večjimi profiti »ustvarila« to novo »potrebo«. On kupuje avto ne zato, ker bi ga potreboval, ampak zato, »da bi sosedje ne rekli, da mu gre slabo«. Kapitalistična industrija proizvaja na tisoče različnih tipov hladilnikov, televizorjev, pralnih strojev, gramofonov in magnetofonov ne zato, ker bi bili »okusni« potrošnikov do te mere različni, ampak zato, ker posamezni kapitalisti v težnji za profitom ustvarjajo tolikšno »različnost okusov«.

Nacionalna struktura kapitalistične proizvodnje je zato odvisna od notranjih zakonov razvoja kapitalističnih proizvajalnih odnosov. Kapitalistični proizvajalni odnosi dajejo zato v znatni meri fiziognomijo gospodarski sliki dežele. Od pisane slike raznobarnih avtomobilov po ulicah do individualiziranih predmestij z družinskimi hišicami pa do sto vrst zobne kreme in papirnatih robcev, od zmrznjene »televizijske večerje« pa do konzervirane hrane za pse in mačke daje struktura kapitalistične potrošnje sliko in odsev odnosov v kapitalistični proizvodnji.

Ali je cilj socializma doseči to in tako proizvodnjo in potrošnjo ne samo po obsegu, ampak tudi po glavi prebivalca? Ali je cilj socializma zadovoljevati potrebe, ki se ustvarjajo na zavisti med ljudmi, ali pa je cilj socializma, izpreminjati strukturo potrošnje zaradi izpremenjene razdelitve nacionalnega dohodka in izpremenjenih odnosov med proizvajalci? Socializem se ne gradi na negativni dediščini kapitalizma, ampak, nasprotno, raste iz boja proti tej dediščini.

Proglapati dosezanje standarda najrazvitejših kapitalističnih dežel za pričetek prehoda iz socializma v komunizem pomeni zato absurd. Niti določena struktura proizvodnje niti določena količina proizvodnje na glavo prebivalca ne predstavljata materialne osnove socializma. Materialno osnovo socializma predstavlja določena stopnja razvoja proizvajalnih sil, ki dovoljuje izgradnjo docela novih proizvajalnih odnosov. Socialistični proizvajalni odnosi pa pomenijo ne samo novo razdelitev nacionalnega dohodka, ampak tudi nove zahteve potrošnika.

Cilj socializma zato ni in ne more biti v »dohiteti in prehiteti« kapitalistično proizvodnjo, potrošnjo in življenjski standard, ampak je cilj socializma v zgraditvi novih družbenih odnosov, ki se kažejo v novi strukturi proizvodnje in potrošnje. Težnja socialistične ureditve zato ni v tem, da se vsakemu posamezniku proizvede vsako drugo leto nov avtomobil, niti v tem, da se namesto sto proizvaja dve sto vrst zobne kreme, in prav tako ne v tem, da se za reklamo daje 20 namesto 10 milijard dolarjev, kolikor danes troši ZDA (kar pomeni trikratni nacionalni dohodek Jugoslavije), ampak je težnja socialistične ureditve v povečevanju družbenega standarda, oziroma »človečnosti«. Ko proizvajalne sile enkrat narastejo do te mere, da zadovoljujejo človekove fizične potrebe, potem razvoj socialistične družbe ne gre več po poti »ustvarjanja« novih potreb, ampak po poti zmanjševanja delovnega časa in omogočanja posamezniku, da se z vzgojo in sodelovanjem v družbenem življenju čedalje bolj preustvarja v popolnega gospodarja nad zakoni narave in družbe.

Kapitalizem teži za stalnim povečevanjem proizvodnje, ker edino na ta način lahko ustvarja vedno nov profit. Socializem teži za zmanjševanjem

potrebnega delovnega časa, ker edino na ta način lahko doseže cilj »osvoboditve človeka«.

Težnja socializma zato ni v tem, da »dohiti in prehiti« kapitalizem v količini proizvodnje in potrošnje, ampak v tem, da bistveno izpremeni kapitalistični način proizvodnje in potrošnje.

Gospodarsko tekmovanje in boj dveh sistemov

Logika gospodarskega razvoja ni niti v linearnem povečevanju volumena celotne proizvodnje, še manj pa proizvodnje posameznih gospodarskih vej. Povprečni tempo letnega povečanja industrijske proizvodnje ZSSR je znašal v prvem petletnem načrtu 19,2 %, v drugem petletnem načrtu 17,1 %, v tretjem petletnem načrtu 13,2 %, v petem petletnem načrtu prav toliko, kontrolne številke sedemletnega načrta pa kažejo letno stopnjo porasta 8,8 %. Očitno se s stopnjo gospodarskega razvoja zmanjšuje tudi procentualni tempo gospodarskega porasta v Sovjetski zvezi. Argument primerjanja letnih odstotkov gospodarskega prirastka med deželami, ki so na različnih stopnjah gospodarskega razvoja, zato statistično ni posebno prepričljiv.

Neprimerno bolj zapleteno pa postaja vzporejanje tempa gospodarskega porasta v posameznih gospodarskih vejah. Leta 1958 je Sovjetska zveza proizvajala 755 % več krompirja kot ZDA. Z zrelišča »gospodarske tekme dveh sistemov« to nedvomno pomeni veliko prednost za Sovjetsko zvezo, ne pa tako z zrelišča resne ekonomske primerjave. Engelsov zakon nam namreč iz izkušnje docela jasno dokazuje, da se z dviganjem osebnega dohodka ne dviga potrošnja linearno, ampak da se temeljito menja njena notranja struktura. Na nizki stopnji osebnega dohodka troši prebivalstvo velike količine krompirja in sorazmerno male količine zelenjave, sadja in mesa. Z razvojem osebnega dohodka pa pričanja potrošnja krompirja ne samo stagnirati, ampak celo nazadovati. Sodobna medicina smatra, da je vsaka potrošnja, ki presega 3200 kalorij na dan, za človekov organizem škodljiva. Družba, ki je svojo proizvodnjo hrane dvignila do te stopnje, da izdatki za hrano predstavljajo samo 20 % osebnih izdatkov — kot je to primer v ZDA — očitno ne bo povečevala proizvodnje hrane daleč preko te meje, razen kolikor ima ugodne pogoje za izvoz. Taka tekma je zato bolj podobna tekmi med »Ahilom in želvo« kot pa resni tekmi.

Podobna je stvar s proizvodnjo avtomobilov v deželi, ki ima — kot ZDA — preko 60 milijonov osebnih avtomobilov in samo 47 milijonov družin, ali pa s proizvodnjo televizorjev, ko ima že 80 % družin televizorje v stanovanju, in celo s stanovanji, ko 60 % družin poseduje lastno hišo itd.

Prednosti dveh sistemov, ki sta na različnih stopnjah gospodarskega razvoja, se očitno ne kažejo niti v tempu celotnega povečevanja proizvodnje niti v tempu povečevanja proizvodnje po prebivalcu pa prav tako ne v povečevanju proizvodnje po posameznih gospodarskih vejah.

Prednost socialističnega sistema proizvajalnih odnosov nad kapitalističnim sistemom proizvajalnih odnosov je v tempu razvoja produktivnosti dela. Zgodovina kapitalizma dokazuje, da je kapitalistični sistem proizvajalnih odnosov lahko povečeval produktivnost dela vse dotlej, dokler se je proizvodnja po delavcu/uri povečevala izključno na račun povečanega investiranja kapitala. Intenzivnost kapitala na enoto industrijskega proizvoda se je v ZDA

od leta 1880 do 1912 povečala za 175 %, medtem ko je od leta 1922 do 1958 padla za 30 %. Produktivnost dela — oziroma proizvodnja po delavcu/uri — pa je v razdobju od leta 1899 do 1953 rasla v letnem tempu 1,75 %. Toda, medtem ko je koeficient proizvod/delovna sila znašal v razdobju od leta 1899—1919 samo 1,4, je pa v razdobju 1919—1953 znašal 2,3. Razlog rastoči stopnji produktivnosti dela v državnem kapitalizmu vsekakor ni rastoča »progresivnost« kapitalističnih proizvajalnih odnosov, ampak dejstvo postopne kapitulacije kapitalističnih proizvajalnih odnosov pred elementi socialistične družbe na vidiku. In kolikor bolj se morajo posamezni elementi kapitalističnih proizvajalnih odnosov umikati pred socialističnimi, toliko hitreje raste tudi produktivnost dela v državnem kapitalizmu. Če torej sodobni kapitalizem dosega višjo produktivnost dela od »klasičnega« kapitalizma to ni niti najmanj zasluga njegovega »kapitalizma«, ampak je to v prvi vrsti zasluga njegove kapitulacije pred principi in elementi socializma.

Gospodarski boj med dvema sistemoma se zato ne vrši na področju primerjanja volumenov proizvodnje — niti celotne niti posamezne —, ampak se vodi na področju produktivnosti dela. Toda na področju tekme v povečevanju produktivnosti dela se oba sistema ne srečujeta kot dva »bloka sil«, ampak kot dva sistema različnih proizvajalnih odnosov. Kolikor bolj državni kapitalizem pod pritiskom ekonomsko-stihijnih in zavednih socialističnih sil odstopa mesto posameznim elementom socializma, toliko hitrejši je tudi razvoj produktivnosti dela v državnem kapitalizmu. Isto velja za mlado družbo, ki gradi svojo socialistično ureditev: kolikor odločneje bo uvajala principe socialistične ureditve proizvajalnih odnosov, toliko hitrejši bo tudi njen napredek produktivnosti dela.

V svetu, ki se kot celota nahaja v socialističnem vretju, se zato gospodarska tekma dveh sistemov ne postavlja kot vprašanje primerjave gospodarskih »uspehov« dveh blokov, ampak kot vprašanje tekme za povečano produktivnost dela, pri čemer elementi starega sistema neprestano in postopoma kapitulirajo pred elementi socialističnega sistema. Dokaz prednosti socialističnega sistema zato ni v tem, da ta ali oni blok ostvarja večjo produktivnost dela, ampak v tem, da lahko oba bloka, oziroma sistema v obeh blokkih razvijata večjo produktivnost dela samo pod pogojem, da postopoma sprejemata elemente socialističnih proizvajalnih odnosov.

Konec »hladne vojne« in gospodarska koeksistenca

Ena od osnovnih zahtev, ki jih je postavil Hruščev v svojem referatu na XXI. kongresu, je bila zahteva po prekinitvi »hladne vojne« in razvijanju »miroljubne koeksistence dveh taborov« v medsebojni ekonomski tekmi.

Če hočemo videti bistvo predlagane izpremembe v politiki, moramo predvsem videti bistvo dosedanje politike »hladne vojne«. Bistvo politike »hladne vojne« je bilo pravzaprav v boju za ljudska mišljenja in ljudsko pripadnost enem ali drugemu bloku in s tem v težnji po izpremembi obstoječega ravnotežja sil. Tako prvi kot drugi blok je skušal dosežati povečanje svoje moči, svojega prestiža pa celo svojega ozemlja s sredstvi propagande, diplomacije in raznih vrst napetosti in pritiska, izogibaje se — v glavnem — vojne sile. Toda z ozirom na to, kar je svojčas ugotavljal Lenin, da je namreč »vojna

samo nadaljevanje politike z novimi sredstvi«, je pomenila »hladna vojna« situacijo stalne mednarodne napetosti in akrobacijo na »robu vojne«.

V taktiki »hladne vojne« sta oba protagonista poizkušala predvsem omajati notranjo politično stabilnost v nasprotni deželi, oziroma v nasprotnem taboru, potem pa sta se hkrati borila za »tretjega«. Na propagandnem področju se je taktika »hladne vojne« najlepše zrcalila v medsebojnih obtožbah o pripravljanju hidrogenske vojne. Na diplomatskem področju pa predstavlja »diskusija o razorožitvi« klasični primer »hladne vojne«: nihče ni resno mislil na razorožitev, hkrati pa postavljali take maksimalne zahteve, za katere je bil prepričan, da jih nasprotnik ne more sprejeti; in če bi nasprotnik nekatere zahteve le sprejel, bi druga stranka takoj postavila še bolj ekstremne zahteve.

Ali pomeni »gospodarska koeksistenca« konec politike »hladne vojne« ali pa se samo boj med blokoma prenaša iz diplomatsko-političnega in vojaškega področja na gospodarsko? Kaj pomeni v tej luči trditev, da bo »socialistični tabor« zmagal nad kapitalističnim zgolj s tem, da doseže 50 % svetovne industrijske proizvodnje?

Koeksistenca dveh zaprtih sistemov se nujno izpreminja v premirje pred viharjem. Miroljubno človeštvo bo sicer pozdravilo prenašanje blokovskega boja z vojnega na gospodarsko področje, toda korenina nevarnosti s tem ni izravana.

Koeksistenca lahko človeštvu prinese trajen mir samo pod pogojem, če se razvija kot aktivna politika priznanja suverenosti in nevmešavanja v notranje zadeve vseh držav. To pa pomeni, da koeksistenca lahko postane trajna politika miru samo pod pogojem, če se vsaki državi prizna možnost in pravica do notranje družbenoekonomske evolucije. Vse dotlej, dokler se bo socialistični karakter priznaval samo deželam, vključenim v »socialistični tabor«, družbenoekonomski ureditvi vseh ostalih dežel v svetu pa se bo odrekala pozitivna evolucija k napredovanju socialističnih elementov, bo pomenila koeksistenca samo politično taktiko, ne pa princip dolgoročne zunanje politike.

Samo tisti, ki verjamejo v progresivno silo delavskega razreda in ne zgolj v materialno silo »socialističnega tabora«, so sposobni videti v politiki aktivne koeksistence politiko postopne zmage socializma v svetovnem obsegu.

Janez Stanovnik

TRI FAZE REŠEVANJA TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA

(Nadaljevanje)

Druga faza

1. Ustanovitev STO* je bila po zadnji vojni edini poizkus, rešiti odprto ozemeljsko vprašanje s sporazumno nevtralizacijo spornega območja. Solucija se ni obnesla predvsem spričo latentnih nesoglasij med velesilami, ki so kot

* Mirovna pogodba z Italijo je začela veljati 15. septembra 1947, ko so štiri velesile deponirale ratifikacijske listine pri francoski vladi. Z istim dnem je bilo ustanovljeno STO, kakor je to določal 21. člen (točka 2) mirovne pogodbe, ki pravi, da preneha italijanska suverenost nad STO z uveljavitvijo pogodbe, nakar bodo upravljali internacionalizirano področje v skladu z do-